

"Адабиётнинг виждони", "сўз заргари" деган номлар олган улуғ адиб Абдулла Каххор совет даврида яшаб, совет мактаби, университети таълимини олиб ижодкор бўлиб етишди.

Сир эмас, у ўз сафдошлари каби хукмрон мафкура, коммунистик сиёсат таъсири ва тазйики остида ижод қилишга мажбур бўлган. Хатто айрим асарларини дахриёна руҳда ёзган. Биз адибнинг охириги ҳолатларини ҳисобга олиб, Яратгандан унинг ҳақига мағфират сўраймиз.

Шахсан ўзим бу аломат зот назарига тушиб, саккиз йил давомида унинг шаҳардаги уйи, Дўрмондаги бог ховлисида дўстлар даврасида суҳбатларини олиш шарафига муяссар бўлганман, кўпдан-кўп фазилатлари катори, илк устози Муҳаммаджон қори ибораси билан айтганда, "бир мусулмоннинг фарзанди" сифатида бу улуғ зот қалбининг туб-тубида исломий эътиқод яширин яшаганига иқроқ бўлганман.

Адибнинг совет ҳукуматининг атеистик сиёсати ҳусусида истехзо билан айтган гапларини кўп эшитганман. Бир галги учрашувимиз ҳайит қунига тўғри келиб қолди.

— Тонг чоғи машинада Дўрмон атрофи қишлоқларни айланиб чиқдим, — дея сўз бошлади у. — Ҳар йилгидек, барча мачитлар эшиги олдида район активлари, милиционерлар саф тортиб туришибди. Қўлтигига жойнамоқ кистирган одамлар кўчаларда тўда-тўда бўлиб, ини бузилган қумолилардек сарсон-саргардон кезиб юришибди. Биламан, улар барибир дала шийпонигами ёки деворларига атеистик шиорлар ёпиштириб ташланган клубгами кириб албатта ҳайит намозини ўқишади. Ҳукуматнинг ишига ҳайрон қолсан киши, бу қилмиши билан неча минглаб одамлар кўнглида ўзига нафрат уйғотади. Одамлар ярим соат мачитда тўпланиб тинчгина намозини ўқиб олса, осмон узилиб ерга тушмайди-ку, ахир!

У ёғини суриштирсангиз, Абдулла Каххор совет даврида Абдулла Қодирийнинг "Обид қетмон"идан кейин диндорларнинг бетакроқ, ёқимтой образини яратган. Лутф, ҳазил-мутуйиба, енгил киноялар билан йўғрилган "Синчалақ"даги такводор, бир оз мутаассиб, аммо ниҳоятда ҳалол, ишбилармон, тадбиркор Ҳамидулланинг юмористик тимсоли ўша давр адабиётида муҳим ҳодиса бўлган эди.

Ёзувчи ижодининг яқуни ва чўққиси саналмиш "Ўтмишдан эртақлар"нинг энг нузли саҳифалари устозига бағишланган "Муҳаммаджон қори" бобидир. Бўлгуси адиб болалигида бу очик фикрли одам қўлида янғича — жадид усулида савод чиқаради, Қуръони қаримнинг охириги икки порасини ёд олади, жадид маърифатчилари

дарсликларидан сабоқ чикаради. Бир умрга бу илк устозига эхтиромини саклаб қолади. Умрининг сўнги дакикаларида мана шу табаррук зот билан хаёлан мулоқотда бўлади. Абдулла Каххорнинг сўнги кунлари, Москва касалхонасидаги видолашув дакикалари адибнинг умр йўлдоши Кибриё опанинг "Чорак аср хамнафас" китобида, Шухратнинг "Устознинг сўнги кунлари" хотира-мақолисида анча батафсил хикоя килинган. Жумладан, Шухрат ўша мақолисида касалхонада устоз билан мулоқотлари тафсилотларини каламга олар экан, улардан мана бундай хулосага келади:

"У хаётда қандай мардонавор яшаган, ижод этган бўлса, ана шундай матонат билан сўнги нафасигача хаёт кечирди. Унинг ўлимини эсласам: "Хаёт билан видолашишнинг ўзи бир санъат экан. Бунга ҳам матонат ва ирода керак экан", деган хаёлга бораман". Шухрат ака Абдулла ака билан ўша учрашувдаги ҳамма гапни ёзади-ю, лекин энг асосий нуқта — фақат унинг қулогигагина айтган васияти ҳақида ҳеч нарса демайди. Бу ҳақда кейинроқ.

Энди Кибриё опадан эшитайлик. Ажал яқинлашаётганини сезган адиб Кибриё опадан Тошкентдан шоир Шухратни чакиртириб келишни илтимос қилади. "Хар ҳолда соҳига оқ тушган, удумларимизни, мусулмончиликни яхши билади, ота-онасини қўнган бу одамга айтадиган зарур гапларим бор", деб туриб олади. Кибриё опа негадир, ўзи айтмоқчи, умрида биринчи мартаба Абдулла Каххорнинг бу хоҳишини бажо келтирмайди. Сўнги адиб Ўзбекистоннинг Москвадаги вакили Қосим Раҳимовни ҳузурига чакириб, "Зудлик билан менга Тошкентдан шоир Шухратни чакиртириб беринг. Мен айтадиган гапларимни айтиб, хотиржам бўлишим керак", дея илтижо қилади. Вакил бу илтимосни бажо келтиради. Давоми опанинг ёзувларида:

"24 май куни эрталаб касалхонага кадрдон дўстлари Константин Симонов келди--- Константин Симонов кетганидан кейин кўп фурсат ўтмай, шоир Шухрат етиб келди. Абдулла Каххор ўша куниёқ айтадиган гапларини айтиб, васиятларини қилдилар ва худди елкаларидан тоғ ағдарилгандек, бирдан хотиржам бўлиб қолдилар".

Хўш, бу васият нимадан иборат эди? Кибриё опа ҳам бу ҳусусда лом-лим демайди. Кибриё опанинг шу сўзлари битилган китоби ҳам, Шухратнинг хотира мақолиси ҳам қирган "Абдулла Каххор замондошлари хотирасида" тўплами совет даврида — 1987 йили чиққан. У кезлари Абдулла Каххор васиятини ошқор қилиш имкони йўқ эди. Ҳатто адиб васиятини Кибриё опадан ҳам қизганиб, у хонадан ташқарига чиққанида айтган. Мен уни Шухрат аканинг ўз оғзидан такрор-такрор эштанман. Мана, Абдулла Каххорнинг қулогимда қолган ўша сўзлари:

"Пайгамбар ёшини яшадим... Такдирга тан бераман-да... Сиздан ўтиниб сўрайман, жоним чиққанидан то қабрга қирғунимча бошимда турсангиз. Тобутимни Тошкентга олиб боргач, албатта яшиққа солиб, «томошага» қўясизлар. Улардан олдин ювиб-тараб, қафанликка ўранглар. Хунугим чиқиб ётмасин... Тезликда Қўқон яқинида Оккўргонда турадиган устозим Муҳаммаджон қорини чакиртириб келинг. Жанозада имомликка ўша қиши ўтсин. Қабристонга борганда яшиқдан олиб, қийимларимни ечиб, қафан билан лаҳадга қўйинглар. Елкам, танам Тошкентимиз тупроғига тегиб ётсин..."

Мен бу васиятни хотирам куввати даражасида эслаб когозга туширдим. Янглишлар бўлса, Аллохдан кечирим сўрайман. Кани эди, бу васиятни Шухрат аканинг ўзлари ёзиб колдирганларида, бор хакикат янада равшанроқ бўларди. Афсус, 1987 йиллар шароитида бу ишни килиш асло мумкин эмас эди.

Шухрат ака устоз васиятини тўла-тўқис адо этишга эришди.

Мархумнинг тобути Тошкентга, ўз хонадонига келтирилгач, ҳукумат вакиллари видолашувга келади. Бош рахбар Кибриё опага ҳукумат номидан таъзия изхор килиб, ундан: "Абдулла ака бизга кандок топширик бердилар?" деб сўрайди. Кибриё опа ўз дардини айтади, сўнг Шухрат ака адибнинг васиятини баён килади. Бош рахбар унинг сўзларини эътибор билан тинглайди-ю, вазият такозоси бўлса керак, ҳеч нарса демайди. Шухрат ака бу сукутни розилик аломати деб тушуниб, енг шимариб ишга киришади.

Кабристондаги дафн маросимида кутилмаганда ҳукумат рахбарлари ҳам етиб келади. Одатдагидек, митинг бўлади, видолашув нутқлари айтилади, энг хаяжонли дил сўзларини Шухрат ака айтади. Рахбарият кабр бошида турганига карамай, кафанланган майит яшик тобутдан олиниб лаҳадга кўйилади, кабрга тупроқ тортилиши билан Мухаммаджон кори тиловат килади. Куръон оятлари кабристон узра таралади.

Шу воқеаларга, мана, бир кам қирк йил бўляпти. Ўша дақиқаларда адибнинг устози овозида янграган Куръони қарим оятлари садоси ҳамон қулогим остида жаранглаб тургандек. Мана шу оятлар устоз руҳига қиёматга қадар ҳамроҳ бўлиб боришини Яратгандан сўраб қоламан.

Умарали НОРМАТОВ,
филология фанлари доктори, профессор